

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ

ПЕДАГОГІКА ТА ПСИХОЛОГІЯ

Збірник наукових праць
Випуск 57

За загальною редакцією:
академіка І. Ф. Прокопенка,
д-ра пед. наук, професора С. Т. Золотухіної

Харків-2017

УДК. 37.015.31:7(09)

Н. А. Бугаєць

ПРОБЛЕМА ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

© Бугаєць Н. А., 2017
<http://orcid.org/0000-0002-7498-5696>
<https://doi.org/10.5281/zenodo.843313>

У статті на основі вивчення педагогічної спадщини видатних педагогів і громадських діячів другої половини ХІХ ст., аналізу архівних документів визначено місце і значення естетичного виховання у процесі формування особистості. Дано характеристику окремим засобам естетичного виховання: «естетичне читання», «хоровий спів», народний театр, народна творчість тощо. Розкрито їх вплив на естетичне, національне, патріотичне і моральне виховання. Визначено різні точки зору педагогів на використання їх в системі виховної роботи. З'ясовано вимоги ефективного застосування засобів естетичного виховання в шкільній практиці.

Відображено прагнення педагогів і педагогічні громадськості у напрямі введення хорового співу до шкільних навчальних програм. Звернуто увагу на дискусію щодо використання нотно-лінійної і цифрової системи побудови програм зі співу; розкрито активну позицію тогочасних педагогічних журналів щодо здійснення редакції і вчителів-практиків з розв'язання проблем естетичного виховання учнівської молоді і населення.

Підкреслимо роль громадських організацій (товариств, комітетів тощо) в реалізації завдань естетичного виховання народу. Наведено конкретні приклади діяльності «філармонічного клубу», «хорового товариства», народних театрів.

Ключові слова: естетичне виховання, учні, народ, педагоги, засоби, «естетичне читання», «хоровий спів», «народний театр», «народна творчість».

Бугаец Н. А. Проблема эстетического воспитания в историко-педагогическом дискурсе.

В статье на основе изучения педагогического наследия видных педагогов и общественных деятелей второй половины ХІХ ст., анализа архивных документов определено место и значение эстетического воспитания в системе формирования личности. дано характеристику отдельным средствам эстетического воспитания: «эстетическое чтение», «хоровое пение», «народный театр», «народное творчество». раскрыто их влияние на эстетическое, национальное, патриотическое и моральное воспитание.

Выявлены разные точки зрения педагогов на проблему использования их в процессе воспитательной работы. Определены требования эффективности использования средств эстетического воспитания. Отражена деятельность

педагогов, педагогической общественности в обосновании необходимости введения хорового пения в школьные учебные программы.

Обращено внимание на дискуссию относительно использования нотно-линейной и цифровой систем построения программы пения; освещена активная позиция педагогических журналов того времени в осуществлении обратной связи редакции и учителей-практиков в вопросе эстетического воспитания школьников и населения.

Подчеркнута роль общественных организаций в реализации задач эстетического воспитания народа; приведены конкретные примеры деятельности «филармонического клуба», «хорового общества», народных театров.

Ключевые слова: *эстетическое воспитание, ученики, народ, педагоги, средства, «эстетическое чтение», «хоровое пение», «народный театр», «народное творчество».*

Bugayets N. A. The problem of aesthetic education in historical and pedagogical discourse.

The place and importance of aesthetic education in the process of personality formation have been determined in the article, based on the analysis of archive materials and the study of pedagogical heritage of outstanding educators and public figures who worked in the second half of the 19th century.

The characteristic of certain means of aesthetic education has been given. These means are aesthetic reading, choral singing, people's theater, folk art, etc. the influence of these means on aesthetic, national, patriotic and moral education has been revealed. Educators' different views on using these means in the system of educational work have been determined. The requirements for effective use of the means of aesthetic education have been revealed. Pedagogical community and educators' activities related to substantiation of the necessity to introduce choral singing into curricula have been presented.

Special attention has been paid to discussion about use of note-linear and digital systems of construction of singing program. The article depicts the active position of pedagogical journals in realizing feedback between editorial board and practicing teachers in the matter of aesthetic education of schoolchildren and population.

The role of public organizations (societies, committees, etc.) in implementation of tasks of aesthetic education of people has been shown. The examples of activity of philharmonic club, choral society and people's theater have been given.

Particular attention has been paid to the activity of people's theatres. it has been shown that educators and public figures worked out the regulations on people's theater, made recommendations about activities which broaden people's mental and aesthetic horizons. the article presents educators and public figures' advice on publication of special book which would have had essays of public holidays celebrated in Russia and other countries of the world, recommendations on holding theatrical performances, organization of choirs, musical and literary meetings for

children and adults and catalogue of cheap instruments, books with short reviews, lists of pictures and programs of public holidays.

Key words: *aesthetic education, students, people, educators, means, aesthetic reading, choral singing, people's theater, folk art.*

Постановка проблеми. Естетичне виховання особистості, як спеціально організована діяльність, спрямована на формування здатності сприймати і перетворювати дійсність за законами краси, є основою її грамотності і всебічного розвитку. У контексті зазначеного цінним слугує аналіз накопиченого в теорії і практиці минулого теоретичних ідей і досвіду щодо шляхів, засобів формування основ естетичних знань, смаків, ідеалів тощо. Цікавим, змістовним у цьому плані є друга половина XIX століття, якому працювали видатні педагоги й громадські діячі, які високо цінували естетичну освіту і естетичне виховання народу, здійснювали конкретні кроки реалізації її завдань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Естетичне виховання належить до актуальних науково-педагогічних проблем. Зміст і напрями естетичного виховання обґрунтували В. Вульф, М. Гончаренко, Л. Коваль, А. Комарова, В. Кудін та ін. Особливості естетичного виховання дітей різного шкільного віку відображено в публікаціях Л. Калініної, Л. Гренова, О. Лядова; на виховній ролі художньої літератури наголошували О. Беляєв, Г. Бондаренко, Л. Бутенко, Н. Волошина, Н. Миропольська та ін. Естетичну спадщину педагогів Слобожанщини досліджували Н. Роман, А. Соколова, О. Васильєва, Ш. Рзаєв, Т. Танько та ін.

Однак, недостатньо розкритою залишається специфіка естетичного виховання у конкретний історичний період, що визначило **мету статті**: розкрити особливості поглядів педагогів другої половини XIX ст. На роль, засоби естетичного виховання школярів.

Як свідчить аналіз історико-педагогічної літератури, архівних матеріалів педагогів, громадські діячі другої половини XIX ст., як правило, вважали естетичне виховання важливою і складною стороною системи виховання особистості. Одним із засобів естетичного виховання справедливо вважався спів. Його виховний потенціал педагоги, митці визнавали не лише в здійсненні музичної освіти дитини, а й у можливості розвитку мовних органів, поліпшенні самопочуття, підвищенні настрою, посиленні бадьорості духу тощо. Крім того,

спів, за переконанням С. Миропольського, виховує в людині звичку бути стриманим, уміння управляти собою, власними почуттями.

Педагоги (О. Пузиревський, М. Манасін та ін.) підкреслювали особливе значення для виховання дитини церковного співу, а також патріотичного, національного і народного. Пісня, як зазначалося ними, привчає любити і яскраво відчувати все, про що співає народ. Її своєрідна мова сповнює розум і серце дорогими і близькими образами, вона вносить у духовне життя людини багато вражень, які збагачують духовний світ людини. Ураховуючи особливу роль і значення пісні в естетичному вихованні дитини, педагоги другої половини ХІХ ст. наполягали на включенні співів як навчального предмету до кола предметів шкільного викладання. Аргументами слугували такі положення: співи сприяють розвитку естетичних потреб, співи виховують почуття як джерела вищої насолоди, як умови наближення високого мистецтва до дитини. Такі глобальні завдання вирішувалися завдяки розвитку слуху, як органу сприйняття звукових явищ, завдяки знайомству з музичною грамотою, як писаним язиком музичної мови, а також накопиченню певної суми музичних вражень (С. Миропольський). Підкреслимо, серед учителів-практиків зустрічалася і така точка зору: головне навчити учнів читати, писати, рахувати, а співи – це тільки естетичне прикрашення школи [7].

Питання про введення співів до навчального процесу розв'язалося у певній мірі лише у 80 роках ХІХ ст. саме в ці роки церковний спів св. Синодом було введено до числа обов'язкових предметів у програми духовних семінарій і училищ. У решті ж шкіл використання співів залежало здебільшого від особистої позиції, поглядів керівників шкіл. Так, аналіз звітів шкіл харківської губернії, звітів про стан занять у школах «Товариства грамотності» за 1872-1875 рр. тощо свідчить, що програми співів вирізнялися побудовою на основі церковного співу, на основі світського співу, на «вокалі» та нотних премудрощах, на народних піснях тощо.

Цікаво, що при складанні навчальних програм зі співів зверталася увага на співвідношення церковного і світського співу. Так, О. Нікольський на відміну від С. Миропольського вважав, що не можна перевантажувати програми співів великою кількістю церковних програм. Вони досить тонка річ, щоб розраховувати на повне розуміння їх дітьми. Не можна стверджувати, що дітей може повністю полонити внутрішня краса церковного мотиву.

Підкреслимо, у другій половині XIX ст. розгорнулася гостра дискусія щодо використання нотно-лінійної і цифрової системи побудови програм зі співів (М. Брянський, О. Нікольський, С. Миропольський, О. Пузиревський та ін.). Одні педагоги категорично заперечували цифрову систему, наполягали на нотно-лінійній системі викладання співів. Інші – навпаки відстоювали її, підкреслювали її легкість у викладанні і засвоєнні учнями. Однак, не дивлячись на різні підходи і точки зору щодо складання програм зі співу, у кінці XIX ст. сформувалися певні вимоги до них: підкорення основному завданню шкільного співу; спрямованість на виховання естетичної природи духу і розвиток художньо-музичного смаку; керівництво вибором репертуару внутрішньою цінністю музичного твору; використання творів видатних митців, композиторів; рівномірне включення до програми церковного, світського і хорового співу; ретельний підбір репертуару [5, с. 176-177].

Звернемо увагу, що педагоги відповідально ставилися до побудови програми занять співам. Вони справедливо вважали, що «ідеальну» програму можливо скласти на основі ретельного виявлення й узагальнення досвіду викладання співів у рідних школах, урахування фізичного розвитку дітей, мутації голосу. Крім того, вони, як правило, розробляли методичні рекомендації, прагнули у своїй професійній діяльності застосувати конкретні прийоми, і засоби, реалізувати певні принципи організації співів, писали і опубліковували посібники методичного спрямування.

Аналіз матеріалів тогочасної преси свідчить, що вчителі нерідко публікували на сторінках педагогічних журналів власні нароби, спостереження, пропозиції щодо поліпшення навчання співом. З метою здійснення зворотного зв'язку редакції журналів, наприклад «Русский начальный учитель», зверталися до вчителів-практиків з проханням відповісти на питання анкети, пов'язані з виховним впливом співів, методикою проведення занять, досвідом використання того чи іншого методу, посібника тощо.

Як свідчить аналіз історико-педагогічної літератури у названий період особливе значення надавалось хоровому співу і доцільності його включення до шкільної програми. Актуальність цього питання доводить видання посібників, збірників, зокрема, «Русский хор» С. Миропольського, «Гармонизация древнерусского церковного пения» Ю. Арнольда, «Курс церковного хорового пения» С. Смоленського. Крім того, результатом збільшення музично-навчальної

літератури стало опублікування на сторінках журналу «Русский начальный учитель» у 1893 р. «Систематического указателя музыкально-учебной и хоровой литературы» для вчителя, його самоосвіти, а для учнів як посібник.

Усвідомлення педагогічною громадськістю важливості викладання співів у навчальних закладах спричинило об'єктивну потребу підготовки вчителів учительських інститутах і семінаріях. С. Миропольський, О. Пузиревський та інш. справедливо вважали, що без теоретичної і практичної підготовки вчителя не можна покладати надії на повноцінне викладання співів.

Реалізація ідеї підготовки вчителів співів почалася з відкриття в С.-Петербурзі 15.06.1889 р. короткострокових курсів церковного співу для вчителів і учительок церковно-приходських шкіл, курсів співів для народних учителів у м. Києві (1889 р.). Мета курсів – відібрати здібних учителів і надати їм загальні відомості з теорії музики і співів, основ методики викладання співів, теоретичні і практичні відомості про дерегентські прийоми організації хору, а також теорію церковного співу тощо. Хід і результати проведення курсів регулярно обговорювалися на засіданнях комітету грамотності, з'ясовувалися досвід і недоліки навчання вчителів співам у різних містах, їхнє матеріальне становище.

Серед засобів естетичного виховання особливе місце у другій половині XIX ст. посідало і «естетичне читання» як «виразне, художнє читання». Саме йому віддавали перевагу, але не заперечуючи існуючі «механічне читання» (монотонне, голосне, ясне), «тлумачне» – читання логічне, таке, що діє на розум. Усвідомлюючи, що художнє читання дається не всім, педагоги, визнаючи його значний виховний потенціал, пропонували учням систематично, самостійно навчатися такому читанню. Питання «естетичного», «художнього» читання піднімалося на рівні школи, на сторінках тогочасних газет і журналів, навіть на з'їздах народних учителів. Підкреслюючи значущість виразного читання для формування особистості, педагоги пропонували поповнювати класні бібліотеки достатньою кількістю книг, ретельно відбирати книги для читання, організовувати літературні читання, бесіди, вечори для розвитку інтересу і любові до літератури; відбирати книги відомих авторів, доступні розумінню учнів [4, с. 507-508]. Окрім того, особлива увага приділялась естетичному оформленню книги. «Неакуратні, погані ілюстрації вносять у дитячі уявлення грубий, інколи варварський дисонанс, який з художнього твору може зробити

в дитячій голові «кашу» і назавжди відобразитися у потворній формі» – писав С. Васильченко [3, с. 48]. Педагог зазначав, що ілюстрації не повинні розходитися ні зі змістом, ні з настроєм книги; художник повинен бути знайомий із змістом книги, а автор книги – бути зацікавлений у належних ілюстраціях

Отже, «естетичне читання», «художнє читання», «виразне читання» відігравали значну роль в естетичній освіті і дорослих. Читання, за переконанням Х. Алчевської, М. Булгакова, С. Миропольського та інших, позитивно впливає на моральне виховання всього народу. Так, визначаючи виховний потенціал народних читань, педагогічна громадськість прагнула на сторінках журналів, зокрема журналу «Образование», довести, що вони є умовами успішності народної освіти в цілому.

У контексті естетичного виховання особистості в другій половині ХІХ ст. певну роль відігравала також народна творчість. Аналіз історико-педагогічної літератури свідчить, що знання вітчизняної історії, обрядової поезії, народної пісні, використання фольклору сприяло естетичному вихованню дітей і дорослих. Саме в цей період створювалися музичні товариства, гуртки, відкривалися музичні і художні школи, організовувалися народні театри. Наприклад, відкрито товариство любителів музики під назвою «Філармонічний клуб» (1817 р.), при ньому організовано оркестр і музичну бібліотеку. Діяльність Клубу сприяла організації «Хорового товариства» в С.-Петербурзі, музичних шкіл, бібліотек, оркестрів. У 1897 році «Харківським відділенням Імператорського Російського Музичного товариства» відкрито музичне училище, метою якого було надання музичної освіти простому народу, у якого нема грошей, але є бажання і певні нахили до гри на скрипці, фаготі, кларнеті, флейті, віолончелі, валторні тощо.

Дієвим засобом естетичної освіти, виховання слугувала і діяльність народних театрів, які створювалися небайдужими педагогами, меценатами, громадськими діячами. Комісія, що була створена при Комітеті грамотності (С.-Петербург), передбачала розробку положення про народний театр і рекомендації щодо заходів, які дають народу розумне і приємне наповнення досугу. Дані нароби пропонувалось оформити у вигляді певної книги, у якій надавалися відомості про народні розваги на Заході; історичний нарис організації народних розваг у Росії; рекомендації щодо театральних вистав, хорів, музично-літературних вечорів для дітей і дорослих; представлення

каталогу дешевих інструментів, книг з короткими рецензіями списків картин, програм народних свят тощо [2, с. 69-74].

Науковий інтерес викликає позиція видатних педагогів щодо організації народних святкових театральних заходів і вистав та їх ролі в естетичному вихованні дітей і дорослих. Наприклад, М. Бунаков, на основі чисельних спостережень зробив висновок, що глядачам з народу сильніше подобаються вистави, наповнені героїчним, трагічним або гумористичним змістом. Він навіть сформулював поради щодо вибору вистав для народу: зміст п'єси повинен бути високо моральним, взятий з народного життя, бути знайомим глядачу; п'єса повинна бути літературно виписана, правдиво і життєво відображати народний побут тощо [1, с. 7-27].

Таким чином, аналіз спадщини видатних педагогів другої половини ХІХ ст., архівних матеріалів, монографічних, дисертаційних робіт свідчить, по-перше, про надзвичайну актуальність проблеми естетичного виховання, по-друге, про чітку позицію педагогічної громадськості щодо пошуків шляхів, засобів реалізації завдань естетичної освіти народу, його естетичного виховання. Подальшого наукового пошуку і розкриття потребують зміст, форми і методи хореографічного виховання в системі естетичного.

Література

1. Бунаков Н. Опыт народного театра // Русский начальный учитель. – 1892. – № 1. – С. 7-27.
2. Добрый почин (к вопросу о народном театре) // Образование, 1892. – Т. 1, № 1-6. – С. 69-74.
3. Золотухіна С. Т. Тенденції розвитку виховуючого навчання. – Харків : Основа, 1995. – 158 с.
4. Неземнов А. О преподавании русской словесности // Педагогическая хроника. – 1880. – № 30. – С. 507-508.
5. Никольский А. В. К вопросу о пении в общеобразовательной школе // Педагогический листок. – 1909. – Книга II-III. – С. 153.
6. Рзаев Ш. Проблемы эстетического воспитания в педагогическом наследии С. И. Миропольского : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01. – Харьков, 1998. – 195 с.
7. Ч-ев В. Несколько слов о пении в народных школах // Русский начальный учитель. – 1886. – № 8-9. – С. 410-411.